

Received: 12 June 2024

Revised: 16 June 2024

Accepted: 17 June 2024

TWO PRIME MINISTERS IN A BRAWL BY THE RIVER: A BAD OMEN FOR SIAM

Kovit WONGSURAWAT¹

¹ School of Law, Assumption University; kovitw@gmail.com

Handling Editor:

Professor Dr.Chanathat BOONRATTANAKITTIBHUMI European International University, France

(This article belongs to the Theme 1: Humanities & Social Sciences for Sustainable Development)

Reviewers:

1) Professor Dr.Kittisak JERMSITTIPARSERT	University of City Island, Cyprus
2) Associate Professor Dr.Thanaporn SRIYAKUL	Mahanakorn University of Technology, Thailand
3) Dr.Puthisat NAMDECH	Association of Legal & Political Studies, Thailand

Abstract

There is an old saying in Thai that conflicts between senior ministers is inauspicious and could result in major occurrences. This suggests that conflicts between major political figures may not be uncommon in the long history of the kingdom. In fact, when investigating the political history of mainland Southeast Asia, there are cases as recent as the 1970s-1990s where 'senior ministers' conflicts bring disastrous consequences, first during the Vietnamese occupation (1978-92), and then when Prime Minister Hun Sen staged a coup to oust Prime Minister Ranariddh in 1997. Further back in history, in the reign of King Rama II (1809-24) of Siam, there was also a case of a minor conflict between Chao Phraya Maha Sena (Military Chief) and Chao Phraya Abhaya Bhuthon (Chief Minister of the Interior). The conflict originated from a minor scuffle between the entourages of the two senior ministers who were competing to pass the other's procession, both being in a hurry to attend the same royal event. The physical altercation between the entourages caused a big enough scene to result in a formal investigation, though the court appointed judges eventually dismissed the case as a nonsensical spat between the harems of the two chief ministers. Nonetheless, such a conflict between senior ministers did appear to be highly inauspicious. Soon after, two of the royal white elephants died in quick succession, followed by the passing of King Rama II, and Chao Phraya Maha Sena himself perished in the early years of Rama III's reign.

Keywords: Prime Minister, Siam, King Rama II

Citation Information: Wongsurawat, K. (2024). Two Prime Ministers in a Brawl by the River: A Bad Omen for Siam. *Thai Interdisciplinary and Sustainability Review*, 13(2), 91-106. <https://doi.org/10.14456/tisr.2024.26>

เมื่อสองนายกรัฐมนตรีของสยามวิวาทกัน

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์¹

1 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ; kovitw@gmail.com

บรรณาธิการผู้รับผิดชอบบทความ:

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ชนทัต บุญรัตนกิตติภูมิ มหาวิทยาลัยโรเปียน อินเตอร์เนชันแนล ประเทศฝรั่งเศส
(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของหัวเรื่องที่ 1: มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน)

ผู้ทรงคุณวุฒิผู้พิจารณาบทความ:

1) ศาสตราจารย์ ดร.กิตติศักดิ์ เจริญสิทธิประเสริฐ	มหาวิทยาลัยซิดนีย์ออสเตรเลีย สาธารณรัฐไอร์แลนด์
2) รองศาสตราจารย์ ดร.ธนพร ศรียากุล	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีมหานคร
3) ดร.พุทธิสัจดิ์ นามเดช	สมาคมนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์

บทคัดย่อ

“ด้วยคำโบราณว่า ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่วิวาทกันเป็นอุบาทว์มักเกิดเหตุใหญ่ต่าง ๆ” คำกล่าวนี้ทำให้เชื่อได้ว่าความขัดแย้งระหว่างบุคคลสำคัญทางการเมืองอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ในประวัติศาสตร์อันยาวนานของราชอาณาจักรสยาม ในความเป็นจริงแล้วหากศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปก็จะพบว่าในอดีตที่ผ่านมาไม่นานช่วงทศวรรษ 1970-1990 ก็มีเรื่องราววิวาทกันของ “เสนาบดีผู้ใหญ่” ที่นำมาซึ่งความหายนะใหญ่หลวง ตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างเขมรสีฝ่ายในยุคที่ถูกเวียดนามยึดครอง (ค.ศ. 1978-92) จนถึงกรณีนายกรัฐมนตรีสุนทรภู่ประหารตำนานนายกรัฐมนตรีรัตนฤทธิ์ เมื่อ ค.ศ. 1997 และถ้าย้อนอดีตกลับไปอีกจนถึงต้นศตวรรษที่ 19 ยุครัชกาลที่ 2 ก็มีเหตุวิวาทกันระหว่างเจ้าพระยาบดินเดชา (สมุหพระกลาโหม) กับเจ้าพระยาอภัยภูธร (สมุหนายก) แม้ว่าความขัดแย้งดังกล่าวจะเกิดขึ้นจากเหตุเล็กน้อยคือขบวนของเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งสองแย่งกันออกประตูรัตนพิศาลลงเรือไปงานพระเมรุจนเกิดเหตุต่อยตีกันในหมู่ผู้ติดตามทั้งสองฝ่าย เหตุวิวาทดังกล่าวนี้ทำให้ทางราชสำนักต้องตั้งคณะตุลาการมาชำระความแต่ก็ดูเหมือนจะไกลเกลี่ยกันจนเรื่องจบลงได้โดยไม่มีผลร้ายแรง แม้กระนั้นหลังจากนั้นไม่นานพระยาช้างเผือกคู่พระบารมีของรัชกาลที่ 2 ก็ล้มในเวลาไล่เลี่ยกันถึง 2 ช้าง และต่อมาในปีเดียวกันพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เสด็จสวรรคต ส่วนเจ้าพระยาบดินเดชาหนึ่งในคู่กรณีก็อัสัญกรรมต่อมาอีกไม่นานในต้นรัชกาลที่ 3

คำสำคัญ: นายกรัฐมนตรี, สยาม, รัชกาลที่ 2

ข้อมูลการอ้างอิง: โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2567). เมื่อสองนายกรัฐมนตรีของสยามวิวาทกัน. *สหวิทยาการและความยั่งยืนปริทรรศน์ไทย*, 13(2), 91-106. <https://doi.org/10.14456/tisr.2024.26>

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

บทนำ

“ด้วยคำโบราณว่า ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่วิาทกกันเป็นอุบาทว์มักเกิดเหตุใหญ่ต่าง ๆ” (ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2555) เมื่อได้เห็นข้อความนี้แล้วชวนให้นึกถึงการที่รัฐมนตรีในรัฐบาลมีเหตุนานาประการ ด้วยตำแหน่งเสนาบดีนั้น หากจะเปรียบเทียบกับตำแหน่งทางการเมืองในปัจจุบันนี้ก็เทียบได้กับรัฐมนตรี ทั้งนี้ เมื่อกล่าวถึง “เสนาบดีผู้ใหญ่” นอกจากจะหมายถึงรัฐมนตรีประเภทที่สูงอายุหรือเป็นรัฐมนตรีมาแล้วหลายสมัยแล้ว ก็ทำให้นึกถึงผู้ที่เป็นใหญ่กว่ารัฐมนตรีทั้งหลาย นั่นก็คือ นายกรัฐมนตรี นั่นเอง แต่ว่าการที่รัฐมนตรีจะมีข้อพิพาทบาดหมางระหว่างกันนั้น มิได้เป็นเรื่องที่แปลกประหลาดแต่อย่างใด เพราะในคณะรัฐมนตรีย่อมประกอบไปด้วยรัฐมนตรีหลายคนด้วยกัน อย่างว่าแต่เพียงรัฐมนตรีจากต่างพรรคการเมืองกันเลย แม้แต่รัฐมนตรีที่มาจากพรรคการเมืองพรรคเดียวกัน บางครั้งมีรอยร้าวระเหวระแหงให้ชาวโงมตักกันผ่านสื่อมวลชนก็มีให้เห็น แต่การที่นายกรัฐมนตรีของรัฐบาลเดียวกันทะเลาะกันนั้นก็น่าจะเป็นเรื่องที่แปลกประหลาดอยู่ ด้วยเหตุว่าในคณะรัฐมนตรีหนึ่ง ๆ นั้น มีนายกรัฐมนตรีอยู่เพียงคนเดียว ครั้นนายกรัฐมนตรีจะลุกขึ้นมาทะเลาะกับตัวเองก็ดูจะเป็นเรื่องที่ผิดวิสัย

อย่างไรก็ตาม เรื่องที่นายกรัฐมนตรี 2 คน ในรัฐบาลเดียวกันมีเรื่องวิวาทกันในโลกนี้ก็ปรากฏมีมาแล้วจริง ๆ ดังเช่นที่ประเทศกัมพูชาซึ่งครั้งหนึ่งเกิดความแตกแยกกลายเป็นสงครามกลางเมืองที่รุนแรง และในที่สุดฝ่ายเขมรแดงนำโดยนายพล พต หรือ นายซาลอธ ชาร์ สามารถเข้ายึดกรุงพนมเปญได้ในวันที่ 17 เมษายน พ.ศ.2518 และเปลี่ยนระบอบการปกครองของกัมพูชาให้เป็นระบอบสังคมนิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ กระทั่งในวันที่ 7 มกราคม พ.ศ.2522 แนวร่วมกอบกู้ชาติกัมพูชา (UFNSK: United Front for the National Salvation of Kampuchea) ที่ได้รับกำลังทหารสนับสนุนจากเวียดนามจำนวนราว 1 แสนนาย ได้เข้าโจมตีเขมรแดงและสามารถยึดกรุงพนมเปญมาจากเขมรแดงได้สำเร็จ อย่างไรก็ตามการที่กองกำลังทหารเวียดนามได้เข้าประจำอยู่ในประเทศกัมพูชาเป็นเวลานานนั้น ไม่อาจช่วยให้สันติภาพในกัมพูชาเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง เพราะกลุ่มอำนาจทางการเมืองในกัมพูชายังคงแบ่งแยกกันเป็นหลายฝ่ายและยังไม่ยุติการโจมตีกันด้วยอาวุธ กระทั่งในที่สุดแบ่งออกเป็น 4 ฝ่าย ได้แก่ 1) กลุ่มเขมรแดง นำโดยนายเขี้ยว สัมพันธ์ 2) กลุ่มเขมรเสรี นำโดยนายซอน ซาน 3) กลุ่มเขมรแดง สัมพันธ์ นำโดยนายฮุน เซน และ 4) กลุ่มเจ้าโรตมสีหนุ นำโดยเจ้าโรตม รณฤทธิ์

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดภายใต้ความช่วยเหลือจากนานาชาติกองทัพอเมริกันก็ยอมถอนทหารออกจากกัมพูชาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.2532 และหลังจากนั้นไม่นานได้มีการลงนามข้อตกลงสันติภาพกรุงปารีส ในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2534 ซึ่งนำไปสู่การประจำการกองกำลังรักษาสันติภาพของสหประชาชาติในกัมพูชา (UNTAC: United Nations Transitional Authority in Cambodia) เพื่อควบคุมให้ทุกฝ่ายปฏิบัติตามข้อตกลงสันติภาพ และจัดการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2536 ซึ่งจะนำไปสู่การสถาปนา “ราชอาณาจักรกัมพูชาใหม่” ขึ้นอย่างเป็นทางการ (เงินโบราณ จันบอ ใจ, 2561)

การเลือกตั้งครั้งนี้มีผลการเลือกตั้งที่น่าสนใจ เนื่องจากจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด 120 คน พรรคฟุนซินเปก (Funcinpec) ที่มีเจ้าโรตมรณฤทธิ์ เป็นผู้นำพรรคได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำนวน 58 คน และพรรคประชาชนกัมพูชา (CPP: Cambodia People Party) ที่มีนายฮุน เซน เป็นผู้นำพรรคได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำนวน 51 คน ไม่มีพรรคการเมืองพรรคใดที่ได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาด ทำให้พรรคฟุนซินเปกต้องร่วมกับพรรคประชาชนกัมพูชา จัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้น ทั้งนี้ โดยทั่วไปแล้วเจ้าโรตมรณฤทธิ์ ก็ควรได้รับสิทธิ์ในการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากเป็นพรรครัฐบาลที่มีเสียงมากที่สุด แต่นายฮุน เซน จากพรรคประชาชนกัมพูชาไม่ยินยอมให้มีการจัดตั้งรัฐบาลโดยที่เขาไม่ได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งนายฮุน เซน และพรรคประชาชนกัมพูชาเป็นกลุ่มอำนาจทางการเมืองที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทัพอเมริกันตั้งแต่ครั้งยังมีสถานะเป็นรัฐบาลพลัดถิ่นในนามแนวร่วมกอบกู้ชาติกัมพูชา (UFNSK) ดังนั้น แม้ว่าจะไม่ได้รับเสียงจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากที่สุดแต่ก็เป็นพรรคการเมืองที่ทรงพลานุภาพมีอำนาจในการต่อรองอย่างสูงยิ่ง ดังนั้น เพื่อให้การจัดตั้งรัฐบาลที่มาจาก

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

เลือกตั้งเป็นไปได้อย่างเรียบร้อย เจ้าโรตมรณฤทธิ์ จึงได้เจรจาประนีประนอมกับนายสุน เซน โดยให้ทั้งสองคนเป็นนายกรัฐมนตรีร่วมกัน ซึ่งเจ้าโรตมรณฤทธิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่หนึ่ง และนายสุน เซน เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่สอง เป็นอันว่า ราชอาณาจักรกัมพูชา ก็ได้มีการปกครองในระบบรัฐสภาอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยมีนายกรัฐมนตรีพร้อมกัน 2 คน ทว่าต่อมาไม่นาน ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งสองท่านนี้ก็เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ด้วยเมื่อการเลือกตั้งทั่วไปของราชอาณาจักรกัมพูชาครั้งที่ 2 จะมีขึ้นใน พ.ศ.2541 ดังนั้น นายสุน เซน จึงตัดสินใจกำจัดเจ้าโรตมรณฤทธิ์ออกจากวงจรการเมือง ด้วยการทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ.2540 ความชอบธรรมที่นายสุน เซน ใช้อ้างในการทำรัฐประหารคือ เจ้าโรตมรณฤทธิ์วางแผนยึดอำนาจโดยไปขอความช่วยเหลือจากเขมรแดง ผลของรัฐประหารทำให้ผู้นำพรรคพุนซินเปกหลายคนถูกจับ บางคนถูกฆ่าตาย เจ้าโรตมรณฤทธิ์และพวกอีกหลายคนถูกกักตัวให้หนีออกนอกประเทศ ลี้ภัยไปอยู่ในฝรั่งเศส เมื่อไม่มีเจ้าโรตมรณฤทธิ์แล้ว นายสุน เซน จึงสั่งให้สภาแห่งชาติรับรองการแต่งตั้งนายอิงฮวดเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่หนึ่งแทน (นิติการุณย์ มิ่งรุจิราลัย, 2561) จากนั้น ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 ของราชอาณาจักรกัมพูชาเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2541 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคประชาชนกัมพูชา ได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำนวน 64 คน และพรรคพุนซินเปก ได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำนวน 43 คน เป็นลำดับที่สอง จากจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด 122 คน ทำให้ทั้งสองพรรคต้องกลับมาจัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้นอีกครั้ง ซึ่งเจ้าโรตมรณฤทธิ์ที่กลับมาจากการลี้ภัยไปยังฝรั่งเศสก็ยอมรับตำแหน่งประธานรัฐสภา โดยนายสุน เซน ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และเป็นนายกรัฐมนตรีเพียงคนเดียวของราชอาณาจักรกัมพูชา

การที่กัมพูชาเคยมีนายกรัฐมนตรีพร้อมกันถึง 2 คน ก็คงจะเป็นเรื่องที่แปลกประหลาดพอสมควรสำหรับชาวไทย โดยทั่วไป เนื่องจากคนไทยที่มีอายุมากที่สุดในขณะนี้คงไม่ได้เกิดมานานพอที่จะได้เห็นว่าในอดีตประเทศไทยหรือสยามก็เคยมีนายกรัฐมนตรีพร้อมกันถึง 2 คน มาแล้วเหมือนกัน

เมื่อสยามมีนายกรัฐมนตรีสองคน

การที่สยามมีนายกรัฐมนตรีพร้อมกัน 2 คน นั้นนับเป็นเรื่องโบราณที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อมาถึงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากในช่วงเวลานั้นสยามมีการจัดระเบียบการบริหารราชการส่วนกลาง โดยกำหนดให้มีข้าราชการฝ่ายบริหารที่มีอำนาจสูงสุด อันพอจะเทียบเคียงได้กับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปัจจุบัน พร้อมกันถึง 2 คน ทั้งนี้ โปรดพิจารณาจากพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “ว่าด้วยธรรมเนียมขุนนางไท” ที่ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2431 ปรากฏในหนังสือวชิรญาณวิเศษ เล่ม 3 แผ่น 35 วัน 7 เดือน 8 ขึ้น 8 ค่ำ ปีมะโรง ศก 1250 หน้า 277-279 มีความโดยละเอียดดังนี้ (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2431)

“ขุนนางในเมืองเราเนี่ย ไม่ได้เป็นสืบทอดตระกูลเหมือนดังประเทศข้างตะวันตก เป็นธรรมเนียมคล้ายกับเมืองจีน ยศบรรดาศักดิ์ก็บอพอพิศร่วมกัน เมื่อมียศบรรดาศักดิ์แล้ว ก็มีออฟฟิศว่าด้วย ถ้าออกจากออฟฟิศก็เป็นสิ้นยศบรรดาศักดิ์ไป เว้นแต่ที่พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้มียศคงอยู่ โดยผู้นั้นได้มีความชอบมาแต่เดิม เพราะฉะนั้น ขุนนางจึงได้รับราชการตลอดอายุโดยมาก เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ดี มีบุตรต้องถวายตัวพระเจ้าแผ่นดินก็เป็นมหาดเล็กรับราชการ เป็นแต่การใช้สอยเล็กน้อยใกล้เคียงพระเจ้าแผ่นดิน มีเบี้ยหวัดบ้างนิดหน่อย เมื่อได้รับราชการอยู่ใกล้พระเจ้าแผ่นดินดังนั้น ก็ได้ยินได้ฟังราชการซึ่งขุนนางเจ้าพนักงานนำมากราบทูล แลเจ้าแผ่นดินรับสั่งไป เป็นการเรียนราชการอยู่เสมอ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเห็นว่า ผู้นั้นคุ้นเคยในราชการเข้าบ้างแล้ว ก็ใช้ให้ไปตรวจการต่าง ๆ นำความมากราบทูล แลใช้ให้ไปสั่งเสียด้วยราชการต่าง ๆ บ้าง มหาดเล็กผู้นั้นต้องคิดเรียบเรียงถ้อยคำที่จะกราบทูลด้วยปากบ้าง ด้วยหนังสือบ้าง เป็นเหมือนหนึ่งเอเซ จนพระเจ้าแผ่นดินเห็นว่า ผู้นั้นสมควรจะมีตำแหน่งราชการ ก็ค่อยเลื่อนยศขึ้นไปทีละน้อย ๆ ตามลำดับ ไม่ว่าบุตรขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย แล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินจะโปรดองค์เดียว เพราะธรรมเนียมเป็นดังนี้ ถ้าขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดมีบุตรที่ดีได้ทดลองแล้วพระเจ้าแผ่นดินเห็นสมควรที่จะได้รับราชการสืบตระกูลบิดาได้ ก็ได้เลื่อนยศให้สืบตระกูลบิดาไปบ้าง แต่ที่ไม่ได้สืบตระกูลเสียสิ้นโดยมาก เพราะบุตรไม่ดีเหมือนบิดา กำหนดบรรดาศักดิ์ขุนนางพระ

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

เจ้าแผ่นดินต้องตั้งนั้น ตั้งแต่ศักดินา ๔๐๐ ขึ้นไป ยกเสียแต่นายรองหุ้มแพรมหาดเล็ก ซึ่งเป็นบุตรขุนนางดังเช่นว่าไว้แล้วในข้างต้น มีศักดินาแต่ ๓๐๐ พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเองเพราะเป็นคนใกล้ชิดเคียง เพราะเหตุฉะนั้น กรมมหาดเล็กนี้เป็นกรมสำคัญยิ่งกว่ากรมอื่นๆ ถึงตัวนายที่ได้รับสัญญาบัตรจะมีศักดินาน้อย ก็เป็นที่ยำเกรงนับถือของคนทั้งปวง มากกว่าขุนนางซึ่งมีศักดินาสูงๆ กรมอื่นๆ ด้วยเหตุที่เป็นบุตรขุนนางมีตระกูลประการหนึ่ง ไม่รู้ว่าจะเป็นอย่างไรต่อไปประการหนึ่ง เป็นผู้ใกล้ชิดเคียงได้ฟังกระแสพระเจ้านัดแผ่นดินแนบแน่นประการหนึ่ง เป็นผู้เพ็ดทูลได้ง่ายประการหนึ่ง จึงได้มีเกียรติยศเป็นที่นับถือมาก

ขุนนางซึ่งเป็นธรรมเนียม มีตำแหน่งมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบันนี้แบ่งเป็นสองพวก พวกหนึ่งฝ่ายทหาร พวกหนึ่งฝ่ายพลเรือน บรรดาเลกไพร่หลวงซึ่งขึ้นในกรมฝ่ายทหาร ก็เป็นไพร่หลวงทหาร ขึ้นฝ่ายพลเรือนก็เป็นไพร่หลวงพลเรือน ถ้าเวลาจะจ่ายคนชักคนในฝ่ายพลเรือน พันพุ่มซึ่งเป็นเจ้าพนักงานในกรมมหาดไทยเป็นผู้จ่าย ถ้าเป็นไพร่หลวงทหาร พันเทพราชซึ่งเป็นเจ้าพนักงานในกรมพระกลาโหมเป็นผู้จ่าย

แต่ถึงแบ่งเป็นสองส่วนไว้อย่างนี้แล้วก็ดี เมื่อมีการทัพศึกต้องเกณฑ์เป็นทหารไปรบทั้งสองฝ่าย ทั้งขุนนางแลไพร่ ถ้าจะว่าที่แท้แล้ว ในเวลาสงบไม่มีทัพศึกก็เป็นพลเรือนทั้งสองฝ่าย ถ้ามีการทัพศึกก็เป็นทหารทั้งสองฝ่าย ทหารพลเรือนนั้นแบ่งแต่พอรู้กำหนดว่าสองฝ่ายเท่านั้น ถ้าเวลาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน พลเรือนเฝ้าฝ่ายขวาของพระเจ้าแผ่นดิน ฝ่ายซ้ายของผู้ที่หันหน้าเข้ามาทางพระเจ้าแผ่นดิน ทหารเฝ้าฝ่ายซ้ายของพระเจ้าแผ่นดิน ฝ่ายขวาของผู้ที่หันหน้าเข้ามาทางพระเจ้าแผ่นดิน แต่นับถือกันว่าทหารเฝ้าขวา พลเรือนเฝ้าซ้าย ต้องไว้ช่องกลางเหมือนอย่างเช่นนอกแขกเมือง ถ้าตั้งนอกขุนนางทุกคราว ในตำแหน่งทหารพลเรือนทั้งสองฝ่ายนี้ มีท่านอัครมหาเสนาบดีเป็นหัวหน้าอยู่ฝ่ายละคน เรียกว่าสมุห คือเจ้าหมื่น สมุหนายกฝ่ายพลเรือน สมุหพระกลาโหม ฝ่ายทหาร กรมอื่นๆ นอกจากนั้น ต้องขึ้นสองกรมนี้ทั้งสิ้น แต่มีขึ้นอยู่ในบังคับทีเดียว กรมต่างๆ ต้องฟังบังคับพระเจ้านัดแผ่นดินองค์เดียว เป็นแต่ขึ้นอยู่ในบาญชีแลเป็นผู้รวบรวมบาญชีที่จะกะเกณฑ์แลแจกเบียดหัวดี กำกับย่นทางว่าวสักเลกแลการอื่นๆ ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาสิ่งใดในกรมอื่นๆ ที่เป็นกรมใหญ่ๆ ได้ นอกจากกรมมหาดไทย กรมกลาโหมซึ่งเป็นกรมของตัวแท้ๆ

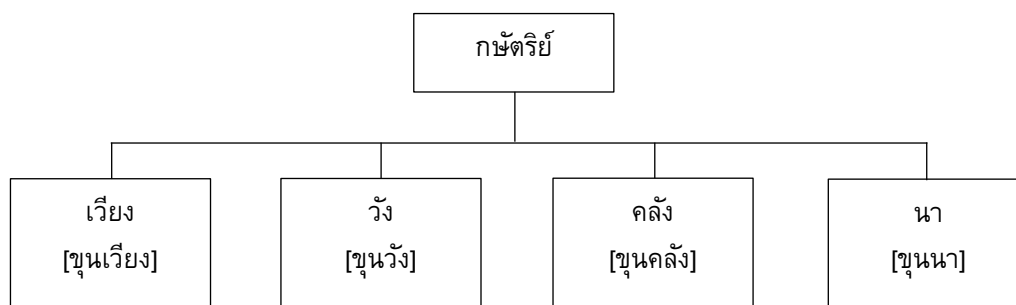
ตำแหน่งขุนนางนั้น ได้ตั้งเป็นธรรมเนียมขึ้นครั้งแรกแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ ๑ ซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเก่า เมื่อจุลศักราช ๗๙๖ เป็นแบบสืบมาดังนี้ อัครมหาเสนาบดี ๒ ฝ่าย พลเรือนคนหนึ่งคือเจ้าพระยาจักรี ฝ่ายทหารคนหนึ่ง คือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดี เป็นชั้นที่ ๑ รองลงไปเป็นจตุสดมภ์ ๔ คือ พระคลัง เจ้าพระยาศรีธรรมราช วัง เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ พระนครบาล เจ้าพระยายมราช เกษตราธิบดี เจ้าพระยาพลเทพ ทั้ง ๔ นี้เป็นจตุสดมภ์เสนาบดี คำว่า จตุสดมภ์ นั้นแปลว่าเป็นเครื่องค้ำเครื่องจุนทั้ง ๔ ถัดลงไป เสนาบดี พระยาสีหราชเดโชชัย แม่ทัพบก พระยาสีหราชฤทธิไกร แม่ทัพเรือ ขุนนางทั้ง ๘ ข้างบนที่ว่ามาแล้วนี้ ถัดศักดินา ๑๐,๐๐๐ เสมอกันตามธรรมเนียมที่ว่ากันโดยโวหาร เป็นสำนวนโบราณ ว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นใจเมือง อัครมหาเสนาบดี ๒ เป็นตาเมือง จตุสดมภ์ ๔ เป็นตัวเมืองเป็นตีนเมือง เดโชสิหราชเป็นมือเมือง ที่เป็นตำแหน่งโบราณสืบมาจนทุกวันนี้ ถัดนั้นลงไป เสนาบดีหรือมนตรี ๖ คือ พระยาเพชรพิไชย ว่ากรมล้อมพระราชวัง ซึ่งเป็นคนสนิทของพระเจ้าแผ่นดิน พระยาราชสุภาวดี ว่ากรมพระสุรัสวดี คือรวมบาญชีเลกทั้งฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือน ถ้าฝ่ายทหารก็ดี ฝ่ายพลเรือนก็ดี จะจ่ายเลกชักเลกต้องพร้อมด้วยกรมพระสุรัสวดีเป็นกลาง พระยาราชภักดี คลังมหาสมบัติ เป็นผู้รักษาเงินแลจ่ายเงินรับเงินทั้งแผ่นดิน พระยาพระเสด็จบังคับพระสงฆ์ทั้งแผ่นดิน พระศรีภูมิปริชา กรมอาลักษณ์ เป็นผู้สำหรับรักษาพระราชกำหนดกฎหมายฉบับข้างที่ ซึ่งเป็นกลางแลเป็นผู้แต่งพระราชสาส์นซึ่งมีไปมาต่อพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง แลเป็นผู้รับพระบรมราชโองการ แลประกาศพระราชกฤษฎีกาต่างๆ พระยาอุไทยธรรม พนักงานกรมพระภูษามาลา สำหรับรักษาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์แลเครื่องราชูปโภค สำหรับพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดิน แลบังคับการในโรงแสงต้นแสงหอตกตบ ซึ่งเป็นที่ไว้อาวุธหอตกตบทั้งปวงซึ่งเป็นการล้างแผ่นดิน แลรักษาหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ได้ทำต่อประเทศทั้งปวง ขุนนางทั้ง ๖ นี้ ถัดศักดินาคนละ ๕,๐๐๐ เสมอกัน เว้นแต่พระยาพระเสด็จถือศักดินา ๑๐,๐๐๐"

จากพระราชนิพนธ์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งอัครเสนาบดี ที่เทียบเคียงได้กับตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีในปัจจุบันนี้ได้เริ่มมีขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หมายความว่า ก่อนหน้านี้การจัดระเบียบราชการส่วนกลางของ

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

กรุงศรีอยุธยาได้มีรูปแบบเช่นนี้ ทั้งนี้ การบริหารบ้านเมืองในสมัยอยุธยาสามารถแบ่งได้กว้าง ๆ เป็นสามยุค คือ (วารธนา นพพัทธ์สุขกิจ, 2560) ยุคต้น ตั้งแต่เมื่อเริ่มสถาปนากษัตริย์อยุธยาถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยุคกลาง ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไปจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2112 และยุคปลาย คือ จาก พ.ศ.2112 ถึงเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2310

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ มีความเห็นว่า วิธีการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนกลางของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ผู้สถาปนากษัตริย์อยุธยาขึ้นมาเป็นราชธานีนั้น มีความคล้ายคลึงกับการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนกลางของพ่อขุนรามคำแหงแห่งอาณาจักรสุโขทัย โดยพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงแบ่งราชการออกเป็น กรม ๆ รวมกรมใหญ่ ๆ สี่กรม มีเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ควบคุม (ซึ่งต่อมาก็จะกลายเป็นเสนาบดีว่าการกระทรวงในสมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ กรุงรัตนโกสินทร์ และรัฐมนตรีว่าการฯ ในสมัยนี้) (จุลจักรพงษ์, 2558) ระเบียบบริหารราชการส่วนกลางที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ได้สร้างขึ้นนี้ เรียกว่า “จตุสดมภ์” คำนี้มาจาก “จตุ” แปลว่า สี่ กับ “สดมภ์” แปลว่า หลักรวมกันเป็นความหมายว่า หลักรวมทั้งสี่ อันได้แก่ เวียง วัง คลัง นา และแต่ละหน่วยงานก็จะมีผู้บังคับบัญชาสูงสุด เรียกตำแหน่งนี้ว่า “ขุน” มีหน้าที่ดังนี้ 1) เวียง ผู้บังคับบัญชา เรียกว่า ขุนเวียง มีหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของเมืองหลวง 2) วัง ผู้บังคับบัญชา เรียกว่า ขุนวัง มีหน้าที่ดูแลงานด้านพระราชพิธี รวมทั้งการพิพากษาคดีความ 3) คลัง ผู้บังคับบัญชา เรียกว่า ขุนคลัง มีหน้าที่สำคัญในการเก็บอากร ติดต่อกับชาวต่างประเทศ และ 4) นา ผู้บังคับบัญชา เรียกว่า ขุนนา มีหน้าที่ดูแลไร่นา จัดหาเสบียง เก็บทางข้าวขึ้นฉางหลวง

ภาพที่ 1 การจัดระเบียบบริหารราชการส่วนกลางของกรุงศรีอยุธยายุคต้น

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างการบริหารราชการส่วนกลางเช่นนี้ สามารถดำรงอยู่ได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่งที่กรุงศรีอยุธยา กำลังเริ่มก่อร่างสร้างตัว แต่โครงสร้างเช่นนี้ก็จะไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารราชการเมื่อขนาดของกรุงศรีอยุธยามีความใหญ่โตมากขึ้น ทั้งในด้านของ “พื้นที่” และ “หน้าที่” การขยายปริมาณแห่งอำนาจของกรุงศรีอยุธยามาถึงจุดที่เกินกว่าระบบจตุสดมภ์ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จะสามารถรองรับไว้ได้ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อันเป็นยุคสมัยที่กรุงศรีอยุธยาสามารถผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุเรื่องราวของรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อเริ่มต้นว่า “สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้า ผู้เป็นพระราชกุมาร [ของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2-ผู้เขียน] ขึ้นเสวยราชสมบัติทรงพระนามชื่อพระบรมไตรโลกนาถ ยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์เสด็จมาอยู่ริมน้ำ จึงให้สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาททององค์หนึ่งแล้วพระราชทานชื่อขุนนางตามตำแหน่งนา ให้เอาทหารเป็นสมุหพระกลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาลเมือง เอาขุนวังเป็นพระธรรมาธิบดี เอาขุนนาเป็นเกษตร เอาขุนคลังเป็นโกษาธิบดี ให้ถือศักดินาหมื่น” (รวี สิริวิสุทธิ, 2553) ซึ่งระบบการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนกลางของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นคือการปรับปรุงระบบจตุสดมภ์โดยเพิ่มตำแหน่ง “อัครมหาเสนาบดี” อีก 2 ตำแหน่ง ซึ่งทำให้มีตำแหน่งราชการสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดิน ดังนี้

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

สมุหนายก มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น เจ้าพญาจักรีศรีอริยรักษ์สมุหนายกอัครมหาเสนาบดีอะไภยพิริยปรารภ (เรียกโดยย่อว่า เจ้าพระยาจักรี) ศักดินา 10,000 ใช้ตราพระราชสีห์ตราจักร มีหน้าที่รับผิดชอบกิจการของ (กรม) ฝ้ายพลเรือน

สมุหพระกลาโหม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น เจ้าพญามหาเสนาบดีวิริยภักดีบดินทรสุนทรฤาไชยอะไภยพิริยปรารภภุสมุหพระกลาโหม (เรียกโดยย่อว่า เจ้าพระยามหาเสนา) ศักดินา 10,000 ใช้ตราพระคชสีห์ มีหน้าที่รับผิดชอบกิจการของ (กรม) ฝ้ายทหาร

อำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบของสมุหนายก และสมุหพระกลาโหมนั้น แม้ว่าจะแบ่งแยกการกำกับดูแลหน่วยงานต่าง ฝ้ายต่างพวกกัน แต่หากพิจารณาแล้วอำนาจหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดีทั้งสองคนมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก โดยมีภาระงานสำคัญดังนี้

1) ภาระงานด้านการควบคุมกำลังคน เป็นผู้กำกับดูแลการเกณฑ์ โยกย้าย เบิกจ่ายไพร่พลของกรมที่อยู่ในรับผิดชอบของตน

2) ภาระงานด้านการพิพาทภาคใต้ หรืออาจเรียกว่าภาระงานด้านการศาล ในกรุงศรีอยุธยาแบ่งออกเป็น ศาลส่วนกลาง และศาลส่วนภูมิภาค ทั้งนี้ กล่าวเฉพาะการศาลส่วนกลางก็มีศาลที่ขึ้นอยู่กับกรมกลาโหมและกรมมหาดไทย ศาลส่วนกลางที่อยู่ฝ้ายพลเรือนมีทั้งหมด 18 ศาล กรมใหญ่แต่ละกรมต่างมีศาลประจำกรมเพื่อตัดสินคดีที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ที่ตนปฏิบัติอยู่ ศาลที่สังกัดในกรมมหาดไทยมีหน้าที่กว้างขวางกว่าศาลกรมอื่นเพราะรวมการว่าความหัวเมืองด้วย ศาลที่ขึ้นกรมมหาดไทย มีศาลสำหรับพิจารณาตัดสินจำพวก คือ ศาลหลวงและศาลอาญาจักร ศาลหลวง ได้ว่าความคดีที่คู่ความฝ้ายหนึ่งยื่นอุทธรณ์ให้พิจารณาความใหม่ เพราะศาลชั้นต้นตัดสินไม่ถูกต้องตามตัวบทกฎหมายหรือตระลาการลำเอียงเข้าข้างลูกความฝ้ายตรงข้าม ศาลหลวงเป็นศาลเดียวที่รับอุทธรณ์ทั้งในส่วนกลางและหัวเมือง คดีความหัวเมืองอุทธรณ์ต่อศาลหลวงได้เฉพาะการฟ้องร้องว่าเจ้าเมืองตัดสินคดีความไม่ยุติธรรม (พุลศรี นนทรีย์, 2527) ศาลอาญาจักร ได้ว่าความคดีที่กล่าวหาว่ามีผู้แต่งคำฟ้องให้ผู้อื่น หรือมีผู้ว่าความให้แก่ผู้อื่นโดยมิได้เป็นญาติพี่น้องแต่อ้างกับศาลว่าเป็นญาติพี่น้อง ศาลมีหน้าที่สอดส่องหาตัวผู้กระทำความผิดมาขึ้นศาลเพื่อป้องกันไม่ให้มีผู้อาศัยอำนาจศาลเป็นประโยชน์ในทางเอาเปรียบผู้อื่นหรือเป็นช่องทางทำมาหากิน (พุลศรี นนทรีย์, 2527) ศาลส่วนกลางที่ขึ้นกับกรมพระกลาโหม คือ ศาลอาญา เป็นศาลที่พิจารณาชำระคดีความประเภทที่ขัดแย้งกัน เช่น จับกุมคนมาลงโทษโดยไม่มีความหมายเรียกตัวเพื่อบังคับเอาทรัพย์สินของผู้นั้นมาเป็นของตน (สุกัญญา บำรุงสุข, 2525)

3) ภาระงานด้านการทหาร กิจการด้านนี้ ในส่วนของกรมฝ้ายทหารที่อยู่ในกำกับของ สมุหพระกลาโหมนั้นไม่เป็นเรื่องที่ต้องสงสัย เพราะเป็นหน้าที่โดยตรง แต่ในส่วนของฝ้ายพลเรือนนั้นก็มีความที่ด้านการทหารด้วยเช่นเดียวกันเพราะมีกรมที่เป็นราชการทหารแต่แบ่งไว้ในฝ้ายพลเรือน คือ กรมล้อมพระราชวัง ตำแหน่งอธิบดีในกรมล้อมพระราชวังนี้ยกขึ้นไว้เป็นตำแหน่งใหญ่ ก็จะเป็นด้วยไพร่หลวงล้อมวังนั้น เป็นคนที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน คล้าย ๆ กับเป็นไพร่สมสังกัดพันส่วนในพระองค์ ไพร่หลวงล้อมวังสักกรักรั้ว แปลกกว่าไพร่หลวงกรมอื่น ๆ และห้ามมิให้ผู้อื่นนอกจากคนในกรมรู้จำนวน ซึ่งมีได้แบ่งไว้ในฝ้ายทหารนั้น ด้วยคนพวกนี้ไม่ได้ต้องไปราชการทัพ เป็นพนักงานแต่จะรักษาพระราชวังอย่างเดียว คล้ายกับเป็นกรมวังชั้นนอก แต่บรรดาการงานของกรมล้อมพระราชวังนั้น เป็นการทหารทั้งสิ้น (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526)

เสนาบดีจตุสดมภ์ 4 ตำแหน่ง ประกอบด้วย

กรมพระนครบาล (กรมเวียง) เสนาบดีเจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น พญายมราชอินทราธิบดีศรีวิไชยบริรักษ์โลกาภรณ์ทนะราชกรมพระนครบาลบดิอะไภยพิริยปรารภภุ (เรียกโดยย่อว่า พระยามราช) ศักดินา 10,000 ใช้ตราสีหส์มือขวาถือพระขรรค์ มือซ้ายถือพวงดอกไม้ มีหน้าที่สำคัญในการดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ปราบปรามโจรผู้ร้าย ดูแลกิจการสาธารณะทั้งปวงภายในเขตราชธานี รวมถึงบังคับบัญชาศาลสำหรับพิจารณาตัดสินความอุกฉกรรจ์มหันตโทษ

กรมธรรมาธิกรณ์ (กรมวัง) เสนาบดีเจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น ออกญาธรรมาธิบดีศรีวิริยพงษ์ษ
ภักดีปดินทรเดโชไชยมโหฬายสุริยาธิบดีศรีรัตนมลเทียรบาลอัครมหาเสนาธิปไตยพิริบรากรมภาหุ (เรียกโดยย่อว่า
พระยาธรรมาธิบดี) ศักดินา 10,000 ไร่ตราเทพยดาที่พระนันทิการ มีหน้าที่สำคัญในการดูแลกิจการต่างๆ ในพระราชวัง
จัดการพระราชพิธีต่าง ๆ รวมทั้ง ดูแลเรื่องการพิจารณาคดีความ โดยดูแลศาลหลวงและคดีความต่าง ๆ ที่
พระมหากษัตริย์จะต้องวินิจฉัยเนื่องจากเป็นกรมที่อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ ยังมีอำนาจแต่งตั้ง ยกกระบัตร
ไปประจำตามหัวเมือง เพราะยกกระบัตรเป็นตัวแทนพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ดูแลความยุติธรรม เท่ากับเป็นหัวหน้า
ศาลในหัวเมือง จึงต้องเป็นผู้มีความรู้ทางด้านกฎหมาย นอกจากนั้น ยกกระบัตรยังทำหน้าที่เป็นเหมือนกำนันประจำเมือง
เพราะเป็นผู้รู้นโยบายของเมืองหลวง เจ้าเมืองจะทำเองโดยพลการไม่ได้ (เพชรรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี,
2549)

กรมเกษตรราชการ (กรมนา) เสนาบดีเจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น ออกญาพลเทพราชเสนาบดีศรีไชยนพ
รัตนกระเสตราธิบดีอภัยพิริบรากรมภาณุ (เรียกโดยย่อว่า พระยาพลเทพ) ศักดินา 10,000 ไร่ตราเก่าดวง มีหน้าที่
สำคัญในการตรวจสอบรังวัดที่ดิน ถิ่นที่เปียกที่ดิน ดูแลตรวจตราการทำไร่ทำนา ดูแลกรรมสิทธิ์ที่ดินในส่วนของที่นา
ประเมินภาษีและเก็บภาษีที่นา (นา ที่จะถูกเก็บภาษีแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) นาฟางลอย คือ นาที่ได้ผลผลิตไม่
แน่นอนเนื่องจากอาศัยน้ำท่วมในแต่ละปี นาประเภทนี้จะเก็บภาษีเฉพาะเวลาที่ทำได้ 2) นาตุโค คือ นาที่ได้ผลผลิต
สม่ำเสมอเนื่องจากเป็นนาที่ทำด้วยระบบชลประทาน นาประเภทนี้จะเก็บภาษีตามพื้นที่) จัดหาข้าว อาหาร สัตว์พาหนะ
ของป่า กระจ่าง หนังสือสำหรับใช้ในการทำศึกสงคราม

กรมธรรมการ เจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น ออกญาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีศรีสุภะราชพิริยภาหุ (เรียกโดยย่อว่า พระยาพระเสด็จ) ศักดินา 10,000 มีหน้าที่สำคัญในการรับผิดชอบดูแลพระภิกษุสงฆ์และการพระศาสนาทั่วพระราชอาณาจักร (เป็นมนตรีที่มีศักดินาเทียบเท่าเสนาบดีจตุสดมภ์ สูงกว่ามนตรีอื่น)

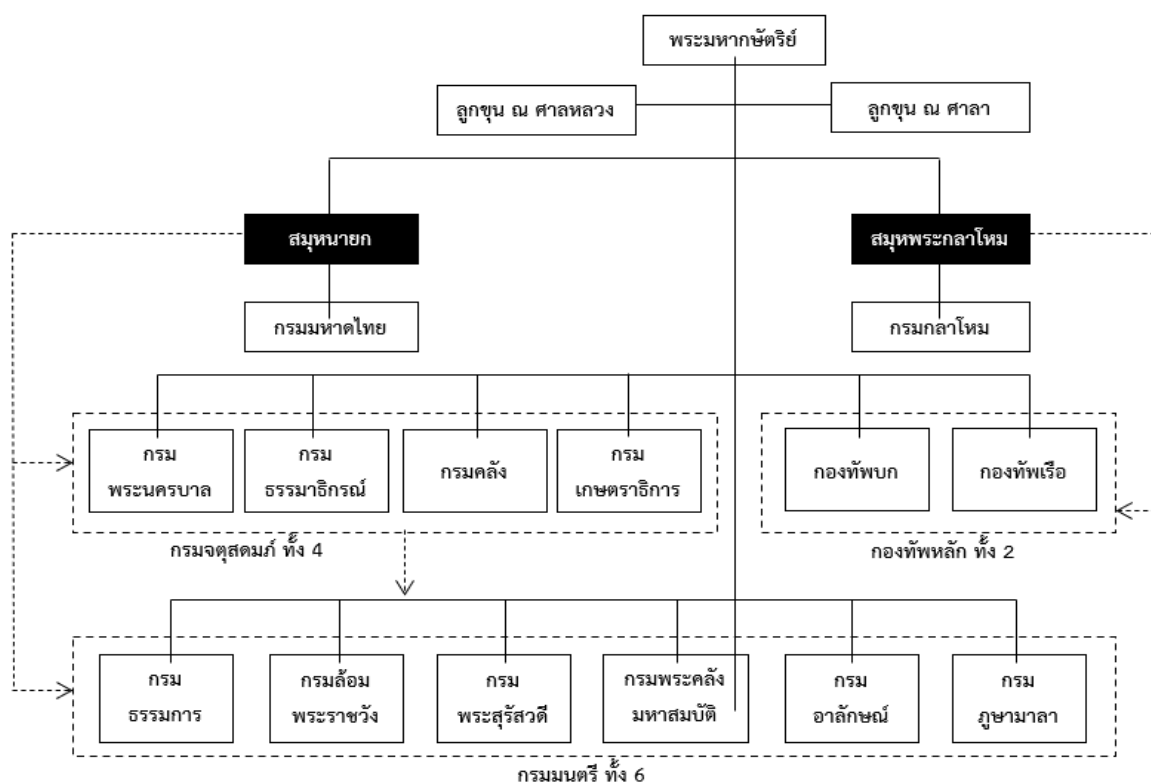
กรมล้อมพระราชวัง เจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น พระเพชพิไชยจางวางกรมล้อมพระราชวัง (เรียกโดยย่อว่า พระเพชรพิไชย) ตักดินา 5,000 มีหน้าที่สำคัญในการรักษาความปลอดภัยให้แก่พระมหากษัตริย์ ประจำป้อมกำแพงพระราชวัง ยิงปืนบอกเวลาและแจ้งเหตุไฟไหม้

กรมพระสุรัสวดี เจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น ออกพระราชสุภาวดีศรีสละเทพพรายสมุหะมัตยาธิบดีศรีสุเรนทราเมศวร (เรียกโดยย่อว่า พระราชสุภาวดี) ศักดินา 5,000 มีหน้าที่สำคัญในการจัดทำทะเบียนบัญชีไพร่พล และรักษาบัญชีสำหรับใช้เบิกจ่าย เกณฑ์กำลังคนทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน กำกับการส่งส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน พืพากาศดีความอันเกี่ยวกับการแบ่งสังกัดของไพร่พล (การขึ้นสังกัดมูลนาย กรมใด ของไพร่ โปรดพิจารณาจาก พระไอยการบานแพนง) คัดสำเนาประกาศของราชการต่างๆ แจกจ่ายให้กรมอื่นๆ ทราบ

กรมพระคลังมหาสมบัติ เจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น พระราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติพิริยภาหะ (เรียกโดยย่อว่า พระราชภักดี) ตักดินา 5,000กมมีหน้าที่สำคัญในการดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์

กรมอาลักษณ์ เจ้ากรม มีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น ออกพระศรีภูริยปริชาราชเสนาบดีศรีสารลักษณ์ (เรียกโดยย่อว่า พระศรีภูริปริชา) ตักดินา 5,000กมมีหน้าที่สำคัญในดำเนินงานหนังสือหรืองานราชเลขานุการของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น

สภาที่ปรึกษา 2 สภา นอกจากตำแหน่งราชการที่เป็นโครงสร้างทางการบริหารราชการส่วนกลางที่กล่าวมาแล้ว คือ อัครมหาเสนาบดี ทั้ง 2 เสนาบดีจตุสดมภ์ ทั้ง 4 กรมมนตรี ทั้ง 6 และแม่ทัพใหญ่ ทั้ง 2 แล้ว พระมหากษัตริย์ยังได้ทรงตั้งสภาที่ปรึกษารัฐ 2 สภา ได้แก่ ลูกขุน ณ ศาลา มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาด้านการบริหารและการปกครอง และลูกขุน ณ ศาลหลวง มีหน้าที่ถวายคำวินิจฉัยเกี่ยวกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม รวมถึงทำหน้าที่เป็นศาลอุทธรณ์ด้วย ที่กล่าวมานี้ เรียกได้ว่าเป็นโครงสร้างการบริหารราชการส่วนกลางที่มีนายกรัชมุนตรี (ตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดี) 2 คน อย่างไรก็ตาม แม้ว่า สมุหนายก จะบังคับบัญชากรมฝ่ายพลเรือน สมุหพระกลาโหม จะบังคับบัญชากรมฝ่ายทหาร แต่การบังคับบัญชานั้นเป็นไปในลักษณะ “กำกับดูแล” มากกว่าที่จะเป็นการบังคับบัญชาโดยสิทธิ์ขาด เนื่องจาก กรมฝ่ายพลเรือนหรือฝ่ายทหารล้วนขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ เว้นก็แต่ กรมมหาดไทย ที่ขึ้นตรงต่อสมุหนายก และกรมกลาโหม ที่ขึ้นตรงต่อสมุหพระกลาโหม เท่านั้น แสดงเป็นแผนผังได้ดังนี้

สายการบังคับบัญชาของ _____

ภาพที่ 2 แสดงการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนกลางของกรุงศรีอยุธยาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก่อตั้ง

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

สองนายกรัฐมนตรีของสยามวิวาทกัน

ระบบโครงสร้างการบริหารราชการส่วนกลางแบบมีนายกรัฐมนตรีพร้อมกัน 2 คน ของสยามนี้ ได้รับการใช้ต่อมากระทั่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ยกเลิกระบบจตุสดมภ์ เปลี่ยนมาใช้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลางแบบกระทรวง โดยทรงประกาศตั้งกระทรวงเริ่มแรก 12 กระทรวง ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2535 เป็นการปิดฉากรูปแบบการบริหารราชการส่วนกลางแบบมีนายกรัฐมนตรีสองคนของสยาม

อย่างไรก็ดีเหตุการณ์ที่นายกรัฐมนตรี 2 คน ของสยาม ซึ่งก็หมายถึง สมุหนายก และสมุหพระกลาโหม ได้เกิดเหตุวิวาทกันขึ้นนั้น เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยคู่กรณีสำคัญสองท่านได้แก่ เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) สมุหนายก และเจ้าพระยามหาเสนา (บุญสังข์) ทั้งนี้ ก่อนจะได้กล่าวถึงเหตุวิวาทสำคัญนั้น จะได้กล่าวถึงปูมหลังของอัครเสนาบดีทั้งสองท่านเสียก่อน

เจ้าพระยาอภัยภูธร

เจ้าพระยาอภัยภูธร นามเดิม น้อย เกิดเมื่อวันอังคาร เดือน 6 ขึ้น 8 ค่ำ ปีมะแม จ.ศ.1125 เพลาเช้า ตรงกับวันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2306 (สมมตอมรพันธุ์, 2545) เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) ซึ่งท่านผู้นี้รับราชการมาตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรีเป็นพระยาธรรมา และได้รับการเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาธรรมา ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้รับการโปรดฯ ให้เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมราช เสนาบดีกรมวัง

เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) มีพี่น้องได้แก่ 1) เจ้าจอมมารดาสี ในรัชกาลที่ 2 หรือเจ้าคุณผี (เจ้าจอมมารดาสี หรือเจ้าจอมมารดาศรีใหญ่ ในรัชกาลที่ 2 ที่ได้รับการเรียกเป็นฉายาว่า “เจ้าคุณผี” เนื่องจากท่านมีรูปร่างอวบอ้วน ท่านเคยเป็นนางละครในสมัยกรุงธนบุรีได้รับสมญาว่า “ศรีสีดา” เป็นเจ้าจอมมารดาที่มีประสูติกาลพระราชธิดาพระองค์แรกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) 2) เจ้าจอมมารดาแก้ว ในรัชกาลที่ 3 และ 3) พระอนุชิตชาญไชย (ขุนทอง) เส้นทางความก้าวหน้าในชีวิตราชการของเจ้าพระยาอภัยภูธรนั้น เดิมเป็นที่อะไรมาก่อนบ้างไม่ทราบ ปรากฏชื่อเมื่อได้เป็นพระยานุชิตราชาในรัชกาลที่ 1 ต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระยานุชิตราชาได้มีผลงานชิ้นสำคัญ คือ เป็นผู้ที่พบบูลเหตุนำไปสู่คดีของกรมขุนกษัตราธิราช (เจ้าฟ้าหมื่น) มีรายละเอียดว่า วันอาทิตย์ที่ 10 กันยายน พ.ศ.2352 ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์ได้เพียง 3 วัน มีกาคบหนังสือทั้งที่ต้นเจงหน้าพระมหาปราสาท พระยานุชิตราชา (น้อย) จางวางพระตำรวจ เก็บหนังสือทั้งนั้นได้ ใจความของหนังสือมีว่า “พระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ซึ่งเป็นกรมขุนกษัตราธิราช เป็นบุตรเจ้ากรุงธนบุรีกับพี่น้องร่วมบิดาเดียวกันอีกสองคนคือ นายหนูตาหนึ่ง จอมมารดาสีในพระบั้นทูลน้อยหนึ่ง คบคิดกับขุนนางเป็นหลายนายจะแย่งชิงเอาราชสมบัติ” (ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2555) จากนั้นจึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้โปรดฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้สวน ซึ่งนับว่าเป็นการพิจารณาที่รวดเร็วมาก เนื่องจากใช้เวลาเพียงวันเดียวก็สามารถสรุปสำนวนคดีได้ และวันจันทร์ที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2352 ได้มีรับสั่งให้นายเวรกรมพระตำรวจวังไปหากรมขุนกษัตราธิราชเข้ามาที่ประตูพิมานไชยศรีแล้วจับมาสอบสวน ผลคือกรมขุนกษัตราธิราชขัดทอดถึงผู้ร่วมสมคบคิด ได้แก่ เจ้าพระยาพลเทพ (บุนนาค บ้านแม่ลา) พระยาเพชรปราณี (กล่อม) พระอินทรเดชะ (กระต่าย) จมื่นสะท้านมณเฑียร (อ่อน) พระยารามทอง นายขุนเนนหลานเจ้าพระยาพลเทพ สมิงรอดสงคราม สมิงสิริบุญโต บุตรเจ้าพระยามหาโยธา สมิงพัดเบิดมวง สมิงปอนทะเล รวมสิบคนกับข้าในกรมทั้งชายทั้งหญิงอีกสามสิบคนรวมเป็นสี่สิบคน เมื่อเสร็จสิ้นการสอบสวนแล้ว “ชำระเป็นสัจ จึงมีพระราชบัญชาตั้งให้ถอดกรมขุนกษัตราธิราช ออกจากตำแหน่งที่เรียกตามชื่อเดิมว่าหม่อมหมื่น ลงพระราชอาญาแล้วชำระอยู่สองวัน ครั้นรุ่งขึ้นวันพุธ เดือนสิบ ขึ้นห้าค่ำ ก็ให้เอานักโทษ 40 คน ทั้งหมดนายไปประหารชีวิตเสีย พร้อมด้วยหม่อมหมื่นและนายหนูตา เจ้าจอมมารดาสี แต่หม่อมหมื่นนั้นให้เอาไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ที่วัดปทุม คงคา ฝ่ายบุตรชายนั้นให้ถ่วงน้ำเสียที่ปากอ่าวทั้งสิ้น บุตรแลภรรยาพวกอ้ายขบถที่เป็นแต่ปลายเหตุ นั้น โปรดให้ยกโทษประหารชีวิตพระราชทานให้ส่งไปเป็นคนโทษโรครบด ตำรัสว่าหากมีความชอบโปรดให้พระราชทานข้าวกาตั้งแต่นั้นมาจนทุกวันนี้ ที่วังแลทรัพย์สินของผู้คนข้าโทษของหม่อมหมื่น พระราชทานให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ทั้งสิ้น” (ทิพากรวงศ์ (ข้า

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

บุณนาถ), 2555) ภายหลังเหตุการณ์นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาอนุชิตราชา (น้อย) ให้เป็นถึง เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกรมนครบาล ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยายมราชนี้เองก็ได้ทำราชการสงครามในคราวพม่าตีเมืองถลาง พ.ศ.2352 และปราบปรามกรุงกัมพูชา เมื่อ พ.ศ.2354 ต่อมาเมื่อเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ถึงแก่อสัญกรรม ทำให้ตำแหน่ง สมุหนายก ว่างลง ดังนั้น จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยายมราช (น้อย) เป็นเจ้าพระยาอภัยภูธร ที่สมุหนายก เมื่อ พ.ศ.2356 ดังที่ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์เอาไว้ว่า “ในประกาศเบญจศกนั้น โปรดให้เจ้าพระยายมราช (น้อย) ซึ่งได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยภูธร ที่สมุหนายก เมื่อเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ถึงอสัญกรรม เป็นแม่กองเกณฑ์คนเมืองนครราชสีมาตลอดจนเมืองเวียงจันทน์ แลหัวเมืองฝ่ายตะวันออกเมืองนครราชสีมาออกไป เข้ามารวมทำทำนบกั้นลำแม่น้ำที่เมืองอ่างทอง เพื่อจะให้สายน้ำไหลเข้าทางคลองบางแก้วซึ่งตื้นเขินขึ้น ให้กลับใช้เรือได้ตลอดปีตั้งแต่ก่อน” (ดำรงราชานุภาพ, 2546) ประกาศเบญจศกนี้ ตรงกับ พ.ศ.2356 สอดคล้องกับหมายรับสั่งเรื่องพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดา กรมหลวงจักรเจษฎา จ.ศ.1176 ที่ว่า “ด้วยเจ้าพระยาอภัยภูธรผู้ว่าที่สมุหนายก รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า เจ้าจอมมารดากรมหลวงจักรเจษฎาถึงแก่อสัญกรรม พระราชทานโกศจะได้ชักศพลงเรือศรี ณ สะพานริมบ้านพระยาพิบูลย์สมบัติไปเมรุ วัดสุวรรณาาราม ณ วันเสาร์ เดือน 10 แรม 11 ค่ำ ปีมะแมศก” (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2528) ซึ่งตรงกับวันที่ 10 กันยายน พ.ศ.2357 หมายความว่า เจ้าพระยาอภัยภูธร จะต้องได้รับตำแหน่งสมุหนายกมาก่อนหน้านี้แล้วจากประวัติของเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) ที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าเป็นผู้ที่เรียกได้ว่า “บุญหนักศักดิ์ใหญ่” จริง ๆ เพราะชั้นพ่อก็เป็นถึงระดับรัฐมนตรี คือ เป็น เจ้าพระยา เสนาบดีกรมวัง ทั้งน้องสาวคนหนึ่งก็เป็นเจ้ามารดาในรัชกาลที่ 2 อีกคนหนึ่งก็เป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 3 นับเป็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับพระเจ้าแผ่นดิน น้องชายสุดท้องก็ยังเป็นตำรวจนับว่ามีเครือข่ายทางการเมือง ส่วนตัวเองนั้นก็เรียกว่ามีส่วนสำคัญในการกวาดล้างกลุ่มของกรมขุนกษัตริยาธิราช (เจ้าฟ้าหมื่น) อันเป็นเหตุการณ์ทางการเมืองภายในราชสำนักที่ครึกโครมมากที่สุดในแผ่นดินรัชกาลที่ 2 ก็ว่าได้ ทั้งเมื่อพิจารณาจากเส้นทางความก้าวหน้าในราชการก็จะพบว่า ก้าวจากตำแหน่ง พระยาอนุชิตราชา ขึ้นมาถึงเจ้าพระยาอภัยภูธร สมุหนายก ใช้เวลาราว 4 ปี เท่านั้น (พ.ศ.2352-2356) อนุมานได้ว่าควรจะเป็นเสนาบดีที่ทรงอำนาจราชศักดิ์และอิทธิพลทางการเมืองสูงยิ่งที่สุดคนหนึ่งในยุคสมัยของท่าน

เจ้าพระยามหาเสนา

เจ้าพระยามหาเสนา นามเดิม สังข์ บิดาคือ เจ้าขุนทอง มารดาคือ เจ้าคุณทองอยู่ หรือที่เรียกกันว่า “เจ้าคุณผู้ใหญ่” ท่านเป็นพระพี่นางของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชชนนี (นาค) ดังความใน ปฐมวงศ์ ที่ว่า “สมเด็จพระอมรินทราบรมราชชนนี มีพระพี่นางผู้ใหญ่เป็นที่ 1 มีนามว่า เจ้าคุณทองอยู่ ซึ่งเป็นมารดาเจ้าพระยาโกษา (สัง) ๆ นั้นเป็นบิดาคุณหงส์ บุตรหลานเหล่านี้เนื่องมาแต่เจ้าคุณทองอยู่” (บุญเตือน ศรีวรพจน์, 2545) นอกจากนี้ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชชนนี ยังเป็นสมเด็จพระพันปีหลวงในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วย นอกจากนี้ เจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) มีบุตร 1 คน ชื่อ หงส์ ซึ่งได้เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

จากที่กล่าวมานี้จะพบว่า เจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) มีความเกี่ยวพันเป็น “ราชินิกุลบางช้าง” โดยเป็น “หลานหน้า” ของสมเด็จพระอัครชายาในรัชกาลที่ 1 แล้วยังนับเป็น “ลูกพี่ลูกน้อง” โดยเป็นลูกพี่ของรัชกาลที่ 2 ทำให้มีศักดิ์เป็น “ลุง” ของรัชกาลที่ 3 ซ้ำยังเป็น “พ่อตา” ของรัชกาลที่ 1 อีกด้วย นับว่ามีความแน่นแฟ้นในทางเครือญาติกับพระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-3 เป็นอย่างยิ่ง

ในด้านความก้าวหน้าทางราชการนั้น เริ่มต้นด้วยการรับราชการเป็นข้าหลวงเดิมในเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (เจ้าฟ้าฉิม) (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ตำแหน่ง จางวางมหาดเล็ก (นับว่าเป็นเป็นการเริ่มต้นตำแหน่งที่สูงทีเดียว ด้วยตำแหน่ง มหาดเล็ก มีลำดับชั้นอยู่ 7 ชั้น จากสูงที่สุดลงไป ดังนี้ 1) ผู้บัญชาการกรมมหาดเล็ก 2) จางวาง/หัวหมื่น 3) นายเวร 4) จ่า 5) หุ้มแพร 6) นายรอง 7) มหาดเล็กพิเศษ) ครั้นต่อมาเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงรับ อุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงได้โปรดฯ ให้เลื่อนตำแหน่ง จางวางมหาดเล็ก (สังข์) ไป

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

เป็น พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็กวังหน้า เมื่อ พ.ศ.2349 จากนั้นใน พ.ศ.2352 เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้รับราชสมบัติขึ้นเป็น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แล้ว จึงได้เป็นมหาดเล็กวังหลวง ที่พระยาศรีสุริยวงศ์

ในแผ่นดินรัชกาลที่ 2 นี้ มีข้าหลวงเดิมคนหนึ่ง คือ พระยาไกรโกษา (กร) ครั้นพอรัชกาลที่ 2 ได้รับราชสมบัติก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น เจ้าพระยาไกรโกษา ที่พระคลัง ถึงแก่อนิจกรรม (ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ใน พ.ศ.2355 พระยาศรีสุริยวงศ์ (สังข์) ดำรงตำแหน่ง “ว่าที่โกษา” แล้ว ก่อนที่จะได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง) ดังความในพระราชพงศาวดารว่า “ภายหลังมาพระยาพระคลังถึงแก่อนิจกรรมแล้ว จึงโปรดให้พระยาศรีสุริยวงศ์ เชื้อพระวงศ์จางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยาพระคลัง เขาเรียกว่า เจ้าคุณโกษาสังข์” (ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2555) ต่อมาโปรดฯ ให้ เจ้าพระยาโกษาธิบดี (สังข์) เลื่อนไปเป็นที่สมุหพระกลาโหมแล้ว โปรดให้ตั้งพระยาสุริยวงศ์มนตรี (ดิศ) เป็นเจ้าพระยาพระคลัง (ชมรมสายสกุลบุนนาค, 2542)

จากที่กล่าวมานี้ เห็นได้ว่า เจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) สมุหพระกลาโหม มีความเจริญก้าวหน้าในราชการมาเป็นลำดับอย่างต่อเนื่อง ทั้งเมื่อตัวได้ขึ้นเป็นสมุหพระกลาโหมแล้ว ยังได้พระยาสุริยวงศ์มนตรี (ดิศ) ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าคุณนวล ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้อง (เจ้าคุณนวล มารดาของพระยาสุริยวงศ์มนตรี (ดิศ) เป็นน้องสาวของ เจ้าคุณทองอยู่ มารดาของเจ้าพระยามหาเสนา (สังข์)) มารับตำแหน่ง พระคลัง ต่อจากตนเองอีกด้วย แสดงให้เห็นเครือข่ายในวงการราชการระดับสูงที่แน่นแฟ้นเป็นอย่างยิ่ง

จากประวัติของเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) สมุหนายก และ เจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) สมุหพระกลาโหม ข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าทั้งสองท่านนับเป็น “ปึก” ในวงการราชการโดยแท้จริง ไม่ว่าจะพิจารณาจากความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะในรัชกาลที่ 2 ในฐานะความเป็นเครือญาติ หรือพิจารณาจากฐานะและความก้าวหน้าทางราชการ ดังนั้น การที่อัครมหาเสนาบดี อันเป็นตำแหน่งเทียบเท่ากับนายกรัฐมนตรีในยุคปัจจุบันเกิดวิวาทกันขึ้น จึงนับได้ว่าเป็นศึก “ช้างชนช้าง” โดยแท้จริง อันมีเรื่องราวดังต่อไปนี้

เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ.2366 สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพยวดี ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอร่วมพระชนนีเหลืออยู่แต่พระองค์เดียว สิ้นพระชนม์ โปรดให้สร้างพระเมรุที่ท้องสนามหลวง (ดำรงราชานุภาพ, 2546) การพระเมรุครั้งนี้พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ ดังนี้ “ครั้นมาถึง ณ วันจันทร์ เดือนหก ขึ้นหกค่ำ (วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ.2367 - ผู้เขียน) เพลาสองทุ่มเศษ เห็นดาวพระประหลัด เข้าในวงพระจันทร์ โปรดให้เจ้าพนักงานทำพระเมรุสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวงเทพยวดี ครั้นพระเมรุเสร็จแล้วในเดือนหก ขึ้นสิบค่ำ (วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2367 - ผู้เขียน) ได้ชักพระศพออกสู่พระเมรุมีงานมหรสพสี่วันสี่คืน ถวายไตรปริกขาร แก่พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมสงฆ์อันดับเป็นอันมาก ครั้น ณ วันเดือนหก ขึ้นสิบสามค่ำ (วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2367 - ผู้เขียน) ก็ได้พระราชทานเพลิง” ด้วยการพระเมรุครั้งนี้ มีมหรสพถึง 4 วัน 4 คืน ก็เป็นธรรมดาที่ผู้คนรวมไปถึงข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จะออกมาดูการละเล่นที่มีขึ้นนี้ ซึ่งก็รวมไปถึงเจ้าพระยาอภัยภูธร และเจ้าพระยามหาเสนา ด้วย

ในครั้งนั้น เจ้าพระยามหาเสนาได้พาภรรยา (หลายคน) (เนื่องจากพระราชพงศาวดารใช้คำว่า “พวกภรรยา” เจ้าพระยามหาเสนา) ไปดูการชกมวย เมื่อถึงเวลาค่ำพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จกลับเข้าพระราชวังแล้ว เจ้านายและขุนนางต่าง ๆ ที่มาเฝ้าก็ต่างแยกย้ายกลับวัง บ้านเรือนของตน ฝ่ายเจ้าพระยามหาเสนาก็นั่งแคร่กลับ โดยมีภรรยาตามมาข้างหลัง ถึงจากนั้นจึงเป็นทนายผู้ติดตามถือเครื่องยศตามหลังมาอีกที ขบวนของเจ้าพระยามหาเสนาเดินทางมาถึงมุมวังกรมหมื่นเทพพลภักดี จะเข้าประตูวิเศษไชยศรี เพื่อไปออกประตูดินพิศาลจะได้ลงเรือที่ท่าขุนนาง ปรากฏว่า “ที่ประตูวิเศษไชยศรีนั้นคั่งค้างกันอยู่ แคร่เจ้าพระยามหาเสนาจะเข้าไปยังไม่ได้” (ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2555) ระหว่างที่กำลังรอเข้าประตูวิเศษไชยศรีอยู่นั้นเอง ฝ่ายเจ้าพระยาอภัยภูธร ซึ่งก็มางานพระเมรุดูมหรสพเช่นเดียวกัน และกำลังเดินทางกลับเหมือนกัน ก็นั่งแคร่ มาถึงประตูวิเศษไชยศรี ณ จุดที่ขบวนของเจ้าพระยามหาเสนา รั้งรอเพื่อจะเข้าประตูอยู่

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

เหตุการณ์ไม่น่าจะเป็นความกันได้หากขบวนของเจ้าพระยาอภัยภูธร จะเข้าต่อแถวจากขบวนของเจ้าพระยามหาเสนา แต่สิ่งที่เกิดขึ้น คือ ขบวนของเจ้าพระยาอภัยภูธร ซึ่งมาทีหลังได้เบียดแซงหน้าขบวนของเจ้าพระยามหาเสนาขึ้นไป แม้ว่ากลุ่มทนายของเจ้าพระยามหาเสนาจะว่ากล่าวห้ามปรามขบวนของเจ้าพระยาอภัยภูธรก็ไม่ฟังยังคงเดินหน้าแทรกไปเพื่อจะเข้าประตูวิเศษไชยศรี ดังนั้น จึงเกิดการวิวาทเป็นตะลุมบอนกันขึ้นระหว่างขบวนของเจ้าพระยามหาเสนา และขบวนของเจ้าพระยาอภัยภูธร ผลการวิวาท คือ “พวกทนายเจ้าพระยามหาเสนาแย่งเอากระบี่เครื่องยศปักทองของเจ้าพระยาอภัยภูธรไว้ได้ แต่พวกภรรยาน้อยเจ้าพระยามหาเสนานั้นยับยั้งเต็มที่” (ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2555) เมื่อทะเลาะตบตีกันพอตั้งตัวติดแล้ว เป็นไปได้ว่า ผู้คนที่คับคั่งกันอยู่ที่ประตูวิเศษไชยศรีก็น่าจะแตกฮือกันออกไปด้วยความตระหนกตกใจในเรื่องที่เกิดขึ้นโดยกระทันหันนี้ ทำให้เกิดเป็นช่องทางเดินให้ขบวนของเจ้าพระยามหาเสนาสามารถฝ่าฝูงชนออกไปลงเรือที่ท่าขุนนางได้ ส่วนฝ่ายขบวนของเจ้าพระยาอภัยภูธร ก็คงจะพลีชีพพล้ำต้องหยุดขบวนอยู่ ณ บริเวณประตูวิเศษไชยศรีนั่นเอง แต่เรื่องไม่ยุติลงเท่านี้ เพราะต่อมาไม่นานนัก “ฝ่ายบุตรหลานเจ้าพระยาอภัยภูธร เป็นเจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจอยู่หลายนาย ครั้นสงเสด็จขึ้นพระมหรณเฑียรแล้วก็พากันกลับออกมาพบเจ้าพระยาอภัยภูธรที่ทางจะเลี้ยวไปหน้าศาลาลูกขุน เจ้าพระยาอภัยภูธรก็เล่าความซึ่งวิวาทนั้นให้ฟัง พวกบุตรหลานญาติพี่น้องเจ้าพระยาอภัยภูธรแจ้งดังนั้น ก็พากันวิ่งตามเจ้าพระยามหาเสนาลงมาทันทีที่ท่าเรือก็แย่งชิงเอากระบี่คืนไปได้ เวลานั้นก็ได้วิวาทกันอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระยามหาเสนาถึงเรือข้ามไปบ้าน เจ้าพระยาอภัยภูธรบุตรหลานก็พากันข้ามไปบ้าน” (ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2555) หากพิจารณาถึงเพียงเท่านี้ ก็เห็นว่าต่างฝ่ายต่างเสมอกันไป เพราะสุดท้ายฝ่ายเจ้าพระยาอภัยภูธร ก็ได้กระบี่เครื่องยศคืนไป ส่วนการวิวาทตบตีก็คงจะได้จบกันไปทั้งสองฝ่าย แต่เรื่องราวก็ยังไม่ได้ยุติเพียงเท่านี้ เพราะ ภายหลังจากเสร็จงานพระเมรุของสมเด็จพระเจ้าที่นั่งนางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพยวดี แล้วเจ้าพระยามหาเสนา ก็เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กราบบังคมทูลกล่าวโทษเจ้าพระยาอภัยภูธร ดังนี้แล้ว “จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเทพเป็นตราการชำระ” เรื่องการตัดสินข้อพิพาทในคราวนี้ ควรจะเป็นที่หนักใจสำหรับผู้ที่หน้าที่ตัดสินเป็นมาก เนื่องจากคู่กรณีเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับอัครมหาเสนาบดีทั้งคู่ ทั้งยังเป็นที่ยึดมั่นแน่นแฟ้นในฐานะเครือญาติด้วยกันอีก แต่จะไม่ตัดสินก็ไม่ได้เพราะโจทก์มีตัวอยู่ ดังนั้น ท่านผู้พิพากษาจึงได้แต่เพียงสัพยอกให้เจ้าพระยามหาเสนาคลายอารมณ์ไปก่อนทำนองว่าที่เกิดเหตุก็เพราะท่านนั้นน่าจะทั้งรักทั้งห่วงภรรยาน้อยมากเกินไปสักหน่อย ด้วยเห็นว่าโดนทำร้ายก็เลยตอบโต้ถึงกับไปแย่งชิงเครื่องยศของเจ้าพระยาอภัยภูธรอันเป็นของพระราชทานมา ดังความในพระราชพงศาวดารที่ว่า “การที่ชำระกันนั้นก็เป็นการล้อเจ้าพระยามหาเสนาเล่น ด้วยท่านทำผิดธรรมเนียมหลงไปด้วยมาตุคาม” (ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2555) การไต่สวนพิจารณาคดีเรื่องนี้ยังไม่ทันได้เป็นขึ้นเป็นอันแต่อย่างใด ก็เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงของบ้านเมืองขึ้นเสียก่อนกล่าวคือ วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ.2367 พระยาเศวตไอยราลัม ต่อมาวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ.2367 พระยาเศวตคชลักษณ์ก็ล้มลงอีก “เหตุที่พระยาช้างเผือกอันเป็นศรีพระนคร นับว่าเป็นคู่พระบารมีในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 2 ล้มไปในคราวเดียวกันถึง 2 ช้างเช่นนั้น เป็นเหตุให้เกิดรู้สึกกันทั่วไปว่าเป็นอุบัติเหตุอันสำคัญมีขึ้น จนถึงไม่สบายพระทัยในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” (ดำรงราชานุภาพ, 2546) จากนั้น ในวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2367 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระประชวร ในการนี้ประชวรอยู่ 8 วัน ถึงวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ.2367 ก็เสด็จสวรรคต

ดังนั้น เรื่องวิวาทกันระหว่างเจ้าพระยามหาเสนา กับเจ้าพระยาอภัยภูธร ก็เป็นอันเงียบไปไม่มี การพิจารณาความใด ๆ ต่อไปอีก ประกอบกับเจ้าพระยามหาเสนาก็ถึงแก่อสัญกรรมในต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

เรื่องนี้สมด้วยคำโบราณว่า ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่วิวาทกันเป็นอุบาทว์มักเกิดเหตุใหญ่ต่าง ๆ และการวิวาทกันของอัครมหาเสนาบดีแห่งกรุงสยามครั้งนี้ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์มีความเห็นว่าเป็น “เหตุอันน่าเกลียด” (ดำรงราชานุภาพ, 2546) ซึ่งไม่ควรที่จะเกิดขึ้น

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

บทสรุป

การวิวาทกันของผู้นำทางการเมืองระดับสูงอย่างนายกรัฐมนตรีหรือเสนาบดีผู้ใหญ่ระดับสมุหพระกลาโหมหรือสมุหนายกในประวัติศาสตร์การเมืองเอเชียอาคเนย์นั้นเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวตั้งแต่ยุคจารีตจนถึงยุคสมัยใหม่ ดังได้ยกตัวอย่างในประเทศเพื่อนบ้านเมื่อตอนต้นบทความว่าด้วยความขัดแย้งระหว่างนายกรัฐมนตรีคนที่ 1 เจ้านโรดมรณฤทธิ์ และนายกรัฐมนตรีคนที่ 2 ฮุนเซน ในกัมพูชายุคหลังเขมรแดง ส่วนในกรณีของไทยนั้นก็มีกรณีที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุไว้อย่างละเอียดคือการวิวาทกันระหว่างเจ้าพระยามหาเสนา กับเจ้าพระยาอภัยภูธร ซึ่งเป็นสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกในสมัยรัชกาลที่ 2

ในส่วนของประเด็นที่วิวาทกันนั้นแม้จะดูเหมือนว่าความขัดแย้งระหว่างขุนนางไทยจะมีที่มาจากเรื่องเล็กน้อยและสามารถไกล่เกลี่ยจบความไปได้อย่างรวดเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับความขัดแย้งระหว่างฮุนเซนกับเจ้านโรดมรณฤทธิ์ของกัมพูชาในยุคสมัยใหม่ แต่หากจะวิเคราะห์ไปถึงพื้นฐานของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในทั้งสองกรณีก็จะเห็นว่ามาจากการที่ผู้นำระดับสูงทั้งสองฝ่ายในรัฐบาลเดียวกันนั้นไม่สามารถยอมรับอำนาจของกันและกันได้โดยสิ้นเชิง เข้าทำนองเสือสองตัวอยู่ในถ้ำเดียวกันได้ลำบาก ย่อมเกิดความกระทบกระทั่งกันเป็นนิจ ในกรณีของสยามก็จะได้บ่อยครั้งตั้งแต่สมัยอยุธยาที่สมุหพระกลาโหมก่อกบฏพยายามยึดอำนาจปกครองสูงสุดมาเป็นของตน สำเร็จบ้างไม่สำเร็จบ้างต่างกรรมต่างวาระกันไป และแม้จะไม่ก่อกบฏก็มีแนวโน้มจะเกิดความขัดแย้งกับขุนนางชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ โดยเฉพาะสมุหนายกได้เนื่องๆ ท้ายที่สุดแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงได้ทรงปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดินและยกเลิกตำแหน่งสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกไปในที่สุด ส่วนในกรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในกัมพูชานั้นก็ลงท้ายด้วยนายกรัฐมนตรีฮุนเซนทำการยึดอำนาจและสถาปนาตนเป็นนายกรัฐมนตรีกัมพูชาแต่เพียงผู้เดียว ส่วนเจ้านโรดมรณฤทธิ์นั้นแม้ภายหลังจะได้กลับมาทำงานการเมืองในกัมพูชาอีกก็ไม่อาจอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเช่นเดียวกับฮุนเซนได้อีกต่อไป

อีกประเด็นที่น่าสนใจคือคำโบราณของไทยที่ว่า ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่วิวาทกันเป็นอุบาทว์มักเกิดเหตุใหญ่ต่างๆ นั้นก็ดูจะเป็นจริงในกรณีความขัดแย้งระหว่างเจ้าพระยามหาเสนาและเจ้าพระยาอภัยภูธรนี้เช่นกัน กล่าวคือ หลังจากที่เกิดเหตุดังกล่าวก็มีพระยาช้างเผือกคู่พระบารมีของรัชกาลที่ 2 ล้มถึงสองช้าง จากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เสด็จสวรรคต และหนึ่งในเหตุการณ์เองคือเจ้าพระยามหาเสนาถือสัญกรรมในเวลาต่อมาไม่นานในต้นรัชกาลที่ 3 ส่วนในกรณีตัวอย่างของกัมพูชานั้นก็เห็นได้ว่าความขัดแย้งระหว่างนายกรัฐมนตรีทั้งสองคนนำมาซึ่งเหตุไม่สงบทางการเมือง เกิดการรัฐประหาร มีคนต้องลี้ภัยทางการเมือง เกิดความสับสนวุ่นวายรัฐบาลขาดเสถียรภาพ ฯลฯ ในทั้งสองกรณีตัวอย่างนั้นแม้จะไม่น่าไปสู่ความล่มสลายของราชอาณาจักรหรือเกิดสงครามกลางเมืองใหญ่โต แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าเสนาบดีผู้ใหญ่วิวาทกันเป็นอุบาทว์มักนำมาซึ่งเหตุใหญ่ในทางอันไม่เป็นมงคลเสมอ

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. (2528). *ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2431). *ว่าด้วยธรรมเนียมขุนนางไท*. สืบค้นจาก <https://mobile.nlt.go.th/ebook-detail/386783>.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2526). *เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.๑๐๓ และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2558). *เจ้าชีวิต พงสวาท 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์.

ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2567)

เงินโบราณ จันบอใด. (2561). ย้อนรำลึกครบรอบ 40 ปี เมื่อเวียดนามเข้าแทรกแซงทางทหารในกัมพูชา. สืบค้นจาก www.bbc.com/thai/international-46621685.

ชมรมสายสกุลขุนาค. (2542). *สกุลขุนาค*. กรุงเทพฯ: บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2546). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2555). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพฯ. (2549). *บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิติการุณย์ มิ่งรุจิราลัย. (2561). *การเมืองกัมพูชา (3)*. สืบค้นจาก www.thairath.co.th/news/foreign/1346418.

บุญเตือน ศรีวรพจน์. (2545). *อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

พลศรี นนทรีย์. (2527). *สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์*. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

รวี สิริอิสสระนันท์ (บรรณาธิการ). (2553). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ*, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). *กฎหมายตราสามดวงฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

วรารคณา นิพัทธ์สุขกิจ. (2560). *ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สารคดี.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2545). *เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สุกัญญา บำรุงสุข. (2525). *อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์*. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อดิศักดิ์ ทองบุญชู. (2537). กรมอาลักษณ์ (กรมพระอาลักษณ์). ใน *สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (หน้า 122). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

Data Availability Statement: The raw data supporting the conclusions of this article will be made available by the authors, without undue reservation.

Conflicts of Interest: The authors declare that the research was conducted in the absence of any commercial or financial relationships that could be construed as a potential conflict of interest.

Publisher's Note: All claims expressed in this article are solely those of the authors and do not necessarily represent those of their affiliated organizations, or those of the publisher, the editors and the reviewers. Any product that may be evaluated in this article, or claim that may be made by its manufacturer, is not guaranteed or endorsed by the publisher.

Copyright: © 2024 by the authors. This is a fully open-access article distributed under the terms of the Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).